

РЕЦЕНЗІЇ ТА ОГЛЯДИ

Володимир АЛЕКСАНДРОВИЧ

**“PRZEMYŚL WZESNOŚREDNIOWIECZNY”:
“ТРУДНОЩІ” ПОЛЬСЬКОЇ ІСТОРІЇ ТА АРХЕОЛОГІЇ НА
ТЛІ “УСПИХІВ” У “ZACIERANIU UKRAIŃSKICH ŚLADÓW”
Przemysł wczesnośredniowieczny / Redakcja naukowa Ewa
Sosnowska (Origines Polonorum. – Т. 3). – Warszawa, 2010.
482 s., il.**

Упродовж останніх років у Польщі стали виходити поодинокі томи задуманої ще понад пів століття тому ювілейної міленійної серії, присвяченої найстаршим історичним центрам Польської держави, запланованої як підсумування досліджень відповідних осередків. Третім випуском опубліковано збірник текстів про ранньосередньовічний Перемишль. Загальновідомий перебіг перших століть історії міста над Сяном надто мало пасує до головної ідеї видавничої серії. Воно не так уже й причетне до власне початків польської державності, бо, як відомо, польська традиція утверджувалася на місцевому ґрунті значно пізніше – щойно за знаних обставин занепаду Галицько-Волинської держави від середини XIV ст. Проте об’ємистий том поповнив чималу бібліографію міста й, безперечно, не може не привернути уваги уже самою своєю появою.

Перемишль увійшов до історії в українському контексті – найстарша писемна згадка вказує на його прилучення 981 р. до Київської держави. Згідно з найдавнішим Київським літописом, зазначеного року: “Иде Володимиръ . к Лахомъ . и заа грады ихъ . Перемышль . Червень . и ины города . иже суть и до сего днѣ подъ . Русью”¹. Так при першій появі на історичній арені місто виявляється одним з “городів”, які святий Володимир Великий приєднав внаслідок походу “к Лахомъ”, першим з “городів” – разом з Червеном та “іншими”, які київський князь тоді “заа”. Через століття Перемишлеві судилося стати окремою княжою столицею, а згодом – також прийняти престол православної єпархії Київської митрополії. Ці визначальні факти перших

¹ Ипатьевская летопись // Полное собрание русских летописей. – Москва, 1998. – Т. 2. – Стб. 69 (Л. 32). Повідомлення, закономірно, має чималу літературу, у якій є навіть заперечення того, що князь Володимир зайняв тоді Перемишль. Побудоване за схемою коментування пооди-

ноких джерельних переказів підсумування проблеми з польської сторони див.: Labuda G. Narodziny polsko-ukraińskiej granicy etnicznej – w polskiej historiografii // Początki sąsiedztwa. Pogranicze etniczne polsko-rusko-słowackie w średniowieczu. Materiały z konferencji – Rzeszów, 9–11 V 1995. – Rzeszów, 1996. – S. 9–17.

століть історії забезпечили Перемишлеві стійкий український контекст як невід'ємну складову процесу його еволюції. Її значення не змало навіть із приєднанням земель галицької спадщини до Польщі після фізичного усунення з вірогідної ініціативи польського короля Казимира III "непокірного" останнього галицько-волинського князя Юрія II Болеслава (1340)². Українська складова незмінно зберігалася упродовж століть, залишається і після не так давнього примусового виселення з міста корінного українського населення та загальновідомих довготривалих цілеспрямованих зусиль новітніх хазяїв із "zacierania ukraińskich śladów w Przemyślu"...

Нововидана книга, покликана стати підсумком вивчення найдавнішої історії Перемишля³, на жаль, продовжує насамперед зазначені зусилля актуальних господарів, має надто виразно польське, пропольське, не випадало б сказати, дружнє до неминуче присутньої української сторони, обличчя: під "польським" перемишльським сонцем місця їй, правду кажучи, передбачено не так уже й багато. Про об'єктивність та властивий внутрішній контекст еволюції міського організму фактично навіть не йшлося. Об'ємистий том служить не пізнанню неминуче неоднозначного історичного процесу на місцевому ґрунті та розширенню і поглибленню наукових уявлень про нього. Визначальною домінуючою як ідеєю, так і напрямом завдань, які більшість авторів поставили перед собою, виявляється нав'язливе утвердження польськості, "споконвічності" міста – нібито саме польського пограничного форпосту. Про безсторонність та об'єктивність наукового дослідження за такого загального підходу, звичайно, не випадає й згадувати, як і про доказову основу пропагованої головної ідеї. Знаний розвиток українсько-польських стосунків упродовж багатьох століть – і далеко не тільки на перемишльському ґрунті – щодо цього не залишає найменших сумнівів ще перед ознайомленням із текстом.

Проте рецензент зобов'язаний відкликатися до конкретики...

Перша реалія, з якою Перемишль увійшов до історії, визначає його "городом", як ствердив київський літописець, "ляхів". Тому зацікавлений читач природно мав би насамперед довідатися про нього та його тогочасних господарів. Однак закономірні сподівання даремні. Міста "ляхів", як і, зрештою, їх самих, на сторінках книги шукати марно. Надто скупі побіжні та фрагментарні відкликання до них розкидані в різних текстах, нерідко досить зашифровані, без конкретики, археологічний матеріал відповідного періоду залучений так скромно, що його випадає визнати майже відсутнім. Відповідна частина викладу здатна викликати тільки одне стійке враження, – що

²Новіші дослідження однозначно вказують на очевидну причетність до отруєння князя найбільше зацікавленої сторони, якою виступив польський король Казимир III: *Войтович Л.* Князь Юрій-Болеслав Тройденович: ескіз портрета // *Княжа доба: історія і культура.* – Львів, 2011. – Вип. 5. – С. 219–220.

³Щодо цього її випереджує перший

том багатотомної історії міста, який значною мірою пропонує ті ж матеріали й здебільшого в тому ж викладі. Див.: *Dzieje Przemyśla.* – Przemyśl, 2001. – Т. 1: *Osadnictwo pradziejowe i wczesnośredniowieczne.* – Cz. 1: *Źródła archeologiczne; Ibidem.* – Przemyśl, 2004. – Т. 1. – Cz. 2 *Analiza źródeł i synteza.*

перші господарі міста нинішнім його господарям та дослідникам не дуже потрібні. Знаючи завидну (для українця) прив'язаність польського племені до своїх історичних джерел, випадало б вважати, що перемишльські “ляхи” 981 р. – ніякі не “поляки” й київський князь поляків не мав би тоді образити. Київський літопис цілком однозначно ствердив це в знаному записі 996 р. про мирні стосунки князя Володимира із західними сусідами: “...и бѣ жива с князи школьными его миромъ . с Болеславомъ Ладьскимъ . и съ Стефаномъ . Оугорьскимъ . и съ Ундроникомъ Чьшькимъ . и бѣ миръ межи има и любы...”⁴. Зрештою, очевидним продовженням цього “життя з миром” на польському напрямку стало одруження сина Володимира – Святополка з донькою (ім'я не відоме) польського князя Болеслава Хороброго. Власне воно й привело до знаного київського походу 1018 р. та пов'язаної з ним тогочасної ж першої зафіксованої польської появи в Перемишлі. Отже, видавалося, польську історію міста можна виводити від цілком конкретної, дещо новішої дати. Однак вона суперечить народовому інтересові, тому, з його огляду, як відомо, *delendam esset*, чому книга, як уже зазначено, служить вірно і невідступно...

Така незрозуміла – на перший погляд – неухага до одного з центральних моментів історії міста при докладнішому розгляді ситуації пояснюється дуже просто: він ніяк не надається для укладення до заздалегідь прийнятої, єдино можливої для видавців польськоцентричної концепції. Не випадає сумніватися, що в протилежному випадку відповідні матеріали привернули б якнайбільшу увагу, отримали би на сторінках видання якнайширше відображення.

Саме тому, зокрема, історія Перемишля фактично розпочинається із заснованого винаятково на матеріалах старомадярського цвинтаря на Засянні непомірно розлогого оповідання про перебування в майбутньому місті мадярів з виразним плутанням у пропонованій хронології – від кінця IX ст., за іншою викладеною тут же версією – шойно X ст. до 30-х років X ст. або його половини (с. 11). Мадярським похованням й виведеним від них висновкам присвячено немало уваги, хоча окремі запропоновані тут міркування очевидно наївні. Це, зокрема, стосується самотнього багатшого поховання (могила № 2). Щодо небіжчика стверджено: “Z pewnością pełnił on funkcję naczelnika rodowego” (с. 387). Однак сам інвентар, найцікавіша частина якого – чотири невеликих срібних накладки для каптана, срібний браслет та дві сережки, не настільки винаятковий, аби приписувати йому таке значення й прийнята інтерпретація сприймається явним перебільшенням. Втім, могильник трактується слідом гаданого перебування у місті угорського гарнізону (с. 52), при якому не обов'язково мала перебувати особа зазначеного рангу.

Зрештою, інтерпретація цього угорського сліду не тільки гіпотетична, а й виразно суперечлива. Угорці, з одного боку, нібито мали підкорити перемишльських лендзян, з іншого водночас припускається: “Nie wykluczono, że wszedli z nimi w sojusz militarny, skierowany przeciw zagrożającym im ze wschodu Pieczyngom” (с. 387). Взаємозапечення обох

⁴ Ипатьевская летопись. – Стб. 111 (Л. 47 об.).

версій не зауважено. Як і безперечної дискусійності твердження ніби розташований далеко на північ гаданий “перемисьльський угорський гарнізон” мав охороняти співбратів на новій вітчизні від печенігів, які напірали зі сходу (с. 386). Мабуть, угорська присутність, зафіксована також окремими похованнями в недалекій Судовій Вишні та більше віддалених Пліснеську й Галичі – географія, до речі, виразно скерована у небажаному в нинішньому Перемислі східному напрямку – потребує якогось іншого пояснення.

Очевидно зацікавлену позицію щодо ранньої історії міста яскраво віддзеркалює, зокрема, спосіб використання двох джерел, що цілком виразно й однозначно стверджують давню київську гравітацію ляхів Початкового літопису. Згідно зі свідченням Костянтина Багрянородного (текст укладено між 958–962 рр.), лендзяни – “ляхи київського літопису” – виявляються союзниками (серед інших, поміж ними конкретно вказані ще тільки кривичі) “склавів”, виготовляють у себе в горах човни, сплавають їх Дніпром і продають русам (“Славяне же и их пактиоты, а именно: кривитеины, лендзянины и прочие Славинии рубят в своих горах моноксилы во время зимы и, снарядив их, с наступлением весны, когла растает лед, вводят в находящиеся по соседству водоемы. Так как эти выпадают в реку Днепр, то и они из тамошних входят в эту самую реку и отправляют в Киюу. Их вытаскивают для [...] и продают росам”⁵). Знаменитий візантійський імператор, звичайно, не докладав зусиль до опанування історії Перемисля та його околиці. Не відоме джерело його переказу про лендзян та їх союзницькі стосунки з русами. Не знаємо, нібито, також, наскільки усі складові наведеного повідомлення реально і коректно відображають історичну дійсність (питання зовсім не беззастережне, оскільки “в своїх горах” дерева мали рубати також... “кривитеини”). Однак тяжіння лендзян Костянтина Багрянородного до київського осередку, а не до навіть ближчих географічно слов’ян західних, як того хочуть нинішні спадкоємці цих останніх чи ті, хто приписує собі спадкоємні права, є цілком очевидним.

Існує так само залучене в аналізованому збірнику ще одне свідчення дещо молодшої історичної традиції, яке сприймається доказом безперечного продовження тих самих київських контактів “лендзян” ще й через майже півтора століття після того, як їх зафіксував конкретним фактом історії знаменитий візантійський імператор. Йдеться про знаний, проте не сприйнятий досі у відповідному зв’язку епізод міжособної боротьби після Любецького з’їзду 1097 р., зафіксований у слові 31 Києво-Печерського патерика “Про Прохора чорноризця, як із зілля, званого лободою, робив хліб і з попелу сіль”. Патерик розповідає, що внаслідок військових дій “не пускаша гостей із Галича, ни лодій от Перемисля, и не бист соли въ всеи Рускои земли”⁶. Тут, безперечно, фігурують ті ж “лодії” Костянтина Багрянородного і, як видається, наведений молодший київський переказ здатний не тільки

⁵ Багрянородный К. Об управлении империей. – Москва, 1991. – Гл. 8.

⁶ Абрамович Д. Киево-Печерський патерик (Вступ, текст, примітки). – Київ, 1931. – С. 151–152. Перипетії зазначеної

війни досить докладно передає літопис, однак наведених у Патеріку обставин у ньому немає. Див.: Ипатьевская летопись. – Стб. 232–248 (Л. 88 об.–94).

розширити вимову повідомлення візантійського імператора, а й дати йому докладніше пояснення. Цілком очевидно, мало б постати питання чому човни лендзян продавалися аж у Києві коли такого товару, природно, не могло бракувати й на значно ближчих до нього і внаслідок цього значно тісніше пов'язаних з ним теренах. Патерик досить виразно вказує причину попиту на човни лендзян, не згадану в тексті імператора. Вони були завантажені сіллю – товаром, судячи з наведеного свідчення 1097 р., – без конкуренції у Київській державі. Правдоподібно, ця обставина повинна бути сприйнята і як один з мотивів походу святого Володимира Великого “до ляхів”, від якого для нас розпочинається задокументована історія Перемишля. Новіші дослідження характеризують похід 981 р. одним з епізодів фіксованих ще від знаної древлянської експедиції князя Ігоря довготривалих зусиль Києва з налагодження контролю над важливим відтинком трансєвропейського торгового шляху через територію Східної Європи⁷. Принаймні в контексті наведених відомостей тяжіння літописних ляхів до подніпровського слов'янського центру видається цілком очевидним. Чи не в цьому, між іншим, прихована причина того, що розлогі розмірковування у рецензованому виданні про ляхів (с. 41–52) супроводить очевидне наполегливе відмежування від можливого східного напрямку їхніх зв'язків перед серединою X ст.? Його просто не згадано задля послідовного виставлення найдавніших господарів Перемишля нібито “зачарованими на захід”. Тому-то висновок одного автора, який дійшов “do ustalenia ich niewątpliwie zachodniosłowiańskiego rodowodu” (с. 50) наперед відомо на яких підставах заснований.

Відзначаючи очевидну і безперечну гравітацію приєднаних 981 р. до Київської держави ляхів до історичного київського осередку (за нинішньої ситуації з вивченням Перемишля встановити як і в чому вона виражалася – завдання для, мабуть, навіть не найближчих майбутніх поколінь), водночас доводиться констатувати відсутність будь-яких паралельних вказівок з епохи на їх тяжіння до великопольського історичного ядра майбутньої Польщі. Вперто насаджуваний у новітній польській літературі відповідний погляд при відсутності джерельного підтвердження виявляється тільки народовим міфом⁸.

У томі цей очевидний “недолік” історичної традиції пробували компенсувати чи бодай применшити, проте зроблено це винятково незграбно. Серед “найпереконливіших” аргументів використано висновок Єжего Налєпи, який “za pomocą etymologii *wybranych przez siebie* (підкреслено – В. А.) nazw miejscowych usiłował odnaleźć pierwotne siedliska Lendzian” (с. 45). Зусилля “не могли” не увінчатися пожаданим успіхом, щодо змісту та наповнення якого сумнівам, звичайно, не місце: “ziemie nad Sanem były pierwotnie zachodniosłowiańskie, ergo prapolskie i że z czasem uległy

⁷ Дуба Ю. Урбаністично-адміністративні реформи княгині Ольги (2: Шлях на Лугу) // Студії мистецтвознавчі. – Київ, 2011. – Ч. 4(36): Архітектура. Образотворче та декоративно-ужиткове мистецтво. – С. 7–29.

⁸ З цього приводу див висновок Герарда Лабуди про назву лендзян як таку, що “z pewnością nie odnosiła się do ówczesnego zesołu plemion polańskich z ośrodkiem politycznym w Gnieźnie”: *Labuda G. Narodziny... – S. 17.*

większej lub mniejszej rutenizacji. Fakt ten jest całkowicie pewny..."; "...pierwotna granica zasięgu Słowian zachodnich i Prapolaków miała na wschodzie oparcia na pasmie Gołogór na południe od źródeł Bogu" (с. 45). Одним із нечисленних "залізних" аргументів наведеного "тріумфу етимології" (на підставі вибраних, як пам'ятаємо, прикладів) залучено назву притоки Дністра – ріки Стрвяж. Присутній у ній носовий звук – нібито незаперечний "полононізм", оскільки, на тверде переконання окремих авторів, у мові східних слов'ян носові звуки мали зникнути... близько 950 р. (с. 45–46). Така докладність часу щодо явищ історичного процесу, звичайно, здатна подивувати. Ще більший подив закономірно викликає щире переконання, що визначальна для запропонованої конструкції назва ріки мала з'явитися неодмінно щойно після того, як у східних слов'ян відповідний носовий звук зник назавжди... Ніяк не від упертої польсько-української історичної неодностайності непросто відігнати з'яву, зовсім "небажаного" на цих теренах східного слов'янина, який не акурат назло далеким нащадкам тодішніх західних слов'ян назвав так важливу для історичної схеми окремих сучасних польських дослідників річку ще до нібито "вирішального" для існування носових звуків 950 року. Пропагована як "прапольська" назва цілком може бути також новішою польською заміною первісної непольської. На доведення "своєї" причетності ті самі незгідні східні слов'яни залишили після себе ще й річку Ствигу, яка починається на Рівненщині і впадає до Прип'яті на території нинішньої Білорусі. Окрім того, існує ще й загальновідоме українське найменування Стрвяжу – Стривігор...

Про відсутність очевидних полонізмів у чималому наборі інших місцевих назв, яким не пощастило (і хто б сумнівався чому!) потрапити до "wybranych", звичайно, нагадувати не належить. Отже, стійке наповнення показного залізного аргументу при докладнішому розгляді теж неunikнено набирає цих ознак знаного звичайнісінького "відзімісі".

Так показово виражена увага до історії Перемишля перед 981 р. отримала своєрідне продовження у ще одному скромніше зазначеному, проте важливому для прийнятої концепції моменті. Отож, виходячи зі знаного факту чеського просування на південні території нинішньої Польщі з Сілезією і Краковом, приймається нічим не доведене, винятково здогадне чеське утвердження також у Перемишлі та, на вже раніше розглянутих підставах проголошених "прапольськими", пов'язаних з ним теренах. Додатковим підтвердженням такого погляду покликає стати достатньо туманне твердження документу 1086 р. з описом границь Празької дієцезії: "на схід [Празьке єпископство] має кордонами річки Буг і Стир з містом Краковом та областю, яка називається Ваг, з усіма округами, що відносяться до вищеназваного міста, яким є Краків"⁹. Туманність визначає незрозуміле співвіднесення Бугу і Стиру з Краковом та округами, які належать до нього, оскільки обидві річки не тільки далекі від Кракова, а й знаходяться поза територіями, йому підлеглими. Вказані річки – елементи зовсім іншого географічного контексту і їх присутність у "краківській області" логічному

⁹ Козьма Пражский. Чешская хроника. – Москва, 1962. – С. 151.

поясненню не піддається. Як вони привернули увагу укладача давнього документу, до якого відкликається новіший 1086 р., можна хіба що гадати. Проте видається очевидним відображення тут не так співвіднесених з краківською областю у її можливих межах кордонів Празької єпархії, як важливого відтинку знаного водного шляху з Києва до Балтики через Стир і Бут. Незалежно від того, що мав на увазі укладач оригіналу, ця історична реальність здатна немало переважити все таки достатньо міфічні східні – у знаному за документом 1086 р. їх окресленні – кордони Празької єпархії

Що ж до гаданої присутності чехів у Перемишлі, то вона, цілком очевидно, насамперед є плодом зацікавленого свідомого витворення білої плями з давнішої історії цих територій внаслідок ігнорування їх східнослов'янських зв'язків принаймні від середини X ст., відколи з древлянським походом князя Ігоря виразно зазначився відповідний напрям київських інтересів. Оскільки він не вкладається до “концепції”, невизнання самостійного, поза примарним польським тяжінням, життя Перемишля наказало далі – навіть не без певного ризику у вигляді очевидної суперечності з виразним народовим інтересом (як побачимо, авторам збірника “випадково” вдається нехтувати ним неодноразово) – фактично заперечити... самих лендзян. До цього дійшло через віднесення щойно до чеських часів, тобто, як твердять у томі, від 973 р., а насправді з-перед 966 р.¹⁰ початків формування на місцевому ґрунті системи “podległości mniejszych okręgów grodowych grodom większym, znaczniejszym. Zaistniała też chyba potrzeba wznoszenia nowych warowni, które sprostałyby zadaniom obronnym i administracyjnym na opanowanych ziemiach” (с. 52). В іншому місці йдеться про “Grody Przemyskie” (с. 53), тобто, згідно з вимовою цього твердження, – історично складену в процесі тривалішої внутрішньої еволюції розбудовану систему, посередньо засвідчену, зрештою, також наведеним фрагментом найдавнішого Київського літопису. Проте, з огляду ситуаційної вигоди, побаченої у домінуванні чеського інтересу, Перемишль має бути нібито щойно чеським винаходом – аж до походження самої назви міста, що “pozwoliłoby za Janem Długoszem pięknie uzasadnić etymologię nazwy grodu” (с. 53). Причина чеського уподобання – не таємниця – прихована у його здатності пов'язати ці терени з Краковом, так що відзначений “ризик” повинен оправдати зовсім очевидний розрахунок.

Однак на перешкоді красі формулювання постає неunikненне в його різкості запитання: а що ж тоді мали опанувати чехи? У запропонованій конструкції місця цьому невидимці, закономірно, не передбачено. Можна також запитати чому за так описаного чеського успіху з розбудови перемишльської інфраструктури (і коли це вони мали встигнути?) через 7–8, як стверджено, років після його можливого початку “иде Володим”рь . к Ляхомъ . и заа грады ихъ” з Перемишлем на першому місці – все таки в ляхів... Наведеного твердження Київського літопису про дружні стосунки князя Володимира “съ Ѡндроникомъ Чьшькимъ” пригадувати теж не випадає. Що ж до нібито “зовсім очевидного” чеського сліду в назві самого

¹⁰ Labuda G. Narodziny... – S. 10–11.

Перемишля¹¹, то не буде зайвим відкликатися до набагато менше “чеського” найменування волинського Перемиля, здатного вказати на необхідність пошуку пояснення не обов’язково в контексті не історичної – для аналізованої ситуації – польської, зі здогадним чеським забарвленням, версії найменування міста, правдоподібно, – на зовсім іншому напрямі.

До найгіршого – об’єкту втілення, за умови визнання чеського епізоду, на місцевому ґрунті так пожаданої у рецензованому томі “прапольськості” – підходити тим більше не випадало б...

Що ж до розбудови Перемишля, то поряд з наголошенням чеських заслуг водночас (правда, в іншому тексті) наведено добірку цитат з давніших публікацій: “Niewątpliwie gród przemyski już u schyłku X w. pełnił ważną rolę strategiczną, zwłaszcza wobec nasilającej się ekspansji książąt ruskich, węgierskich czy też naporu innych koczowników. Stanowił też zapewne obronę silnie rozwijającego się zaplecza osadniczego w szczególności bogatego o źródła solne. Te wszystkie czynniki spowodowały, że Przemyśl w 2. połowie X w. stał się ważnym ośrodkiem polityczno-administracyjnym” (с. 171). Не будемо наполягати на очевидній різниці перемишльської ситуації “u schyłku X w”. та в загально сприйнятій другій його половині: її визначили знані події останньої третини століття. Очевидно, при цьому не так слід враховувати чеське просування до Кракова з нібито виниклою з цього можливістю наступного проникнення й до Перемишля, насправді, видно, цілком примарною, як приєднання Перемишля до Києва внаслідок походу святого Володимира Великого 981 р. Випадало б полишити на стороні перелік через кому носіїв експансії – “książąt ruskich, węgierskich”, оскільки зіставлення не потребує коментарів. Так само без коментарів варто залишити напір не знаних тогочасній історії “innych koczowników” (“książąt ruskich” за логікою відповідного висловлювання теж належалося би віднести до кочівників?). Однак значення осередку підкреслює хоча б його першаість у літописному переліку городів, приєднаних 981 р. до Київської держави. Не випадає дискутувати чи міг би він посісти таку позицію коли б справді мав бути чеським винаходом “з-перед декількох років”. І це теж аргумент ніяк не на користь викладеного ситуативного, з очевидним значно глибшим краківським зацікавленням, чеського захоплення¹².

¹¹ Новіше висловлювання з цього приводу без аргументації подає його як нібито “іменований на честь пануючої від початку X ст. у Чеській державі династії Пржемислідів”: Мицько І. Українсько-чеські зв’язки та історія Підгір’я X–XI століть / П’яті “Ольжині читання”, Пліснеськ, 7 травня 2010 року. – Львів; Броди, 2011. – С. 63. При цьому зроблено поклик на публікацію, у якій на підтвердження такої версії про походження назви міста немає згадки: Labuda G. Narodziny... – S. 9–17 (на сторінці з відповідним відкли-

канням Перемишль взагалі не згадано: *ibidem*. – S. 10).

¹² Про найдавніший період історії Перемишля погляд з української сторони див.: Ісаєвич Я. Перемишль і Перемиська земля: початки історії // Перемишль і Перемиська земля протягом віків. Збірник наукових праць і матеріалів Міжнародної наукової конференції, організованої Науковим товариством імені Т. Шевченка в Польщі 24–25 червня 1994 року у Перемишлі. – Перемишль; Львів, 1996. – С. 8–11.

Тогочасне становище, як і давніший “град ляхів”, закономірно мусили мати відповідне відображення у терені. Тому не може не викликати здивування відсилання в огляді заселення території до незрозуміло “напружених” пошуків історичного ядра міста на місці замку (с. 168–169), що і без гіпотез очевидне з самої структури терену. Зрештою, для інших авторів це зовсім не неможливе (с. 188). Проте проте запропонована хронологія найдавнішого заселення замку, найстаршу дерев’яну забудову якого віднесено щойно до кінця X ст. (с. 100), створює очевидну проблему для сприйняття найдавнішої місцевої історії, входячи з нею в очевидний конфлікт. Однак реальних залишків найстаршого Перемишля досі справді зафіксовано обмаль. Розшукано скромні сліди найдавніших елементів укріплень, які мали походити з того часу. До них, зокрема, належать принагідно відкриті рештки валу за будинком Дієцезіального музею навпроти катедри (с. 10, 106). Причину неадекватної уваги до них вказав Юрій Диба: укріплення належать до східнослов’янської будівельної традиції і внаслідок цього так само виразно заперечують путевідну ідею прапольськості¹³. У доробку польської науки стосовно найдавнішої історії території замку є також повторений у збірнику цілком своєрідний здобуток у вигляді твердження нібито терен “w czasach ruskich pełnił funkcję osady rzemieślniczej o charakterze podgrodzia, na którą kolejno nawarstwiło się cmentarzysko wokół romańskiej cerkwi księcia Wołodara” (с. 169). Відкриті при археологічних дослідженнях на замковому узгір’ї сліди ремісничої діяльності – не випадало б доводити – датуються, звичайно, часом перед виникненням самого замку. А твердження нібито він “w czasach ruskich pełnił funkcję osady rzemieślniczej o charakterze podgrodzia” – просто “дрібне хуліганство”. І не тільки тому, що руські часи Перемишля для польської термінології, як відомо, простягаються аж до середини XIV ст., а й через те, що на території навіть за самою польською традицією від періоду між 1018–1030 рр. уже мала функціонувати резиденція з ротондою при палаці...

Прилучення Перемишля до “русі”, його влиття до держави святого Володимира Великого, у якій – попри декілька короткотривалих (навіть не завжди певних) польських епізодів – він постійно перебував до знаних подій 1340-х років, повинно було у природний спосіб посилити історичне тяжіння місцевого середовища до київського осередку. Однак послідовно практикований метод, як пам’ятаємо, наголошує винятково польський інтерес. Тому, зокрема, визнається поширення християнства на місцевому ґрунті ще з-перед кінця X ст. Відповідно до знаного перебігу найдавнішої задокументованої історії міста, у реаліях тогочасного Перемишля воно мало б бути безперечного київського зразка. Проте такого визнання у книзі, звичайно, очікувати марно. Стосовно київського контексту з уже неодноразово відзначеною послідовністю вжито улюблену фігуру замовчування: “Nie do końca wyjaśniona

¹³ Диба Ю. Найстарша архітектурна спадщина Перемишля у новішому освітленні польських дослідників. *Pianowski Zbigniew, Proksa Michał. Najstarsze*

budowle Przemyśla. Badania archeologiczno-architektoniczne do roku 2006. – Rzeszów: Wydawca Mitel, 2008. – 130 s., il. // *Княжа доба: історія і культура.* – Львів, 2011. – Вип. 5. – С. 255.

jest kwestia ewentualnych wpływów (виділено – В. А.) chrześcijaństwa z Rusi po 988 r.” (с. 166). Так само тільки “...noszą wyraźne ślady wpływów ruskich (виділено – В. А.), głównie w postaci ozdób, w szczególności zausznic typu malinowatego” 88 поховань у Валяві в найближчій околиці Перемишля (с. 165).

Обряд поховань – головний залучений доказовий матеріал для розгляду початків християнства на місцевому ґрунті. Оскільки поширення у Перемишлі цвинтарів зі скелетами однозначно фіксується з-перед самого кінця X ст. (с. 166, 166), його логічно випадало би співвідносити щойно з часом після приєднання міста до держави святого Володимира Великого як один з виявів проникнення сюди молодого київського християнства. Правда, в іншому місці стверджено: “Trudno jest precyzyjnie określić początki funkcjonowania tych cmentarzysk i odpowiedzię na pytanie, czy dotyczą one końca X w., a zatem okresu przypadającego na rządy księcia ruskiego Włodzimierza Wielkiego, czy dopiero zajęcia Rusi (sic!) (виділено – В. А.) przez Bolesława Chrobrego (с. 12). Одначе проблему потрактовано в народовому інтересі: “Wydaje się wielce prawdopodobne (виділено – В. А.), że główny etap chrystianizacji Przemysła miał miejsce dopiero na początku XI w., kiedy w 1018 r. Bolesław Chrobry wyruszył się na Ruś”. “Dopiero w czasach Bolesława Chrobrego można mówić o szerokim zasięgu akcji chrystyjanizacyjnej”. “Towarzyszy temu powstanie wielu cmentarzysk nieprzykościelnych na Zasanu z przełomu X i XI w.” (с. 166). Те, що для цього гаданого нібито вирішального християнського перелому мало вистачити винятково короткого проміжку часу, який навіть за найсприятливішого збігу обставин вкладається менше ніж у 12 років, як бачимо, дослідницької проблеми не створило. Як і сама можливість відповідних зусиль у так короткому часі. Очевидна зворотна хронологія процесу – старші цвинтарі як “супутники” молодших короткочасної першої польської присутності в місті та нібито тоді ж збудованого першого храму – для заснованої на суцільних “легких зміщеннях” конструкції тут так само не перешкода. “Nowy etap w dziejach Kościoła przemyskiego rozpoczyna budowa cerkwi romańskiej w grodzie na Wzgórzu Zamkowym” (с. 166). До власне “dziejów Kościoła przemyskiego” спорудження замкової церкви, закономірно, не мало б мати жодного стосунку. Цілком очевидно з іншого історичного контексту запозичено й відкликання до переходу в другій половині XII ст. від формальної до фактичної християнізації (с. 167): відповідний процес у місті, природно, проходив у східнохристиянському руслі. У наполегливих пошуках наступних фактів з історії латинської церковної традиції далі відзначено: “W XIII w. zaznaczają się także wpływy Kościoła rzymskokatolickiego kierowanego przez biskupa Gierarda w Opatowie” (с. 167). Хоча є цілком зрозумілим, що одиницький конкретний зафіксований факт не дає підстав для наголошення якоїсь ширшої тенденції, а само відкликання до нього не виходить поза значення потрібної цитати, з якою доволіно співвіднесено одну з цілого ряду запропонованих у виданні гадань дат виникнення ротонди святого Миколая (їх перегляд див. далі): “Świątynia ta powstała być może na przełomie XII i XIII w. i pełniła rolę kościoła parafialnego, a także biskupiego” (с. 167). Навіть без докладнішого аналізу є очевидним, що ані одне з наведених у зацитованому

реченні фактичних тверджень не має реальних підстав. При розгляді XIV ст. як наступного етапу розвитку християнства у місті, позначеного спорудженням “...gotyckiego kościołka św. Piotra i kolejnych kościołów Franciszkanów i Dominikanów” (с. 167), виявом цього успіху визнано появу також нібито в єдиному контексті “...kilku drewnianych cerkwi rozsianych na przedmieściach” (с. 167). Однак XIV ст. позначене знаним історичним переломом 1340-х років, тому очевидно вимагає докладнішої хронології: католицькі монастирі у місті, як і загалом на галицько-волинських теренах, з’явилися щойно за часів польського утвердження тут – від другої половини століття.

З позиції польського автора цілком закономірним видається поданий результат наростання католицького елемента в Перемишлі: “Uwieńczeniem tej wzmożonej działalności było założenie w Przemyślu biskupstwa rzymskokatolockiego w 1378 r.” (с. 168). Триумфально забарвлена фраза зацікавлено замовчує той загальновідомий факт, що закладення латинського єпископства в Перемишлі було не так результатом “усього історичного шляху розвитку”, як насамперед реальним кроком... угорських господарів об’єднаного від 1370 р. угорсько-польського королівства в утвердженні угорської присутності на місцевому ґрунті. На восьмому році панування угорці започаткували те, що польський чинник не зумів зробити від – якщо вірити сучасним польським дослідникам Перемишля – 1340 р. Правда, угорський епізод історії виявився короткотривалим... Через шість з половиною століть нинішнім господарям вдається приписати їхню заслугу собі, як і в намаганні привласнити українське церковне життя Перемишля, й цього разу роблячи вигляд, ніби йдеться про чистісіньку правду, а не звичайнісіньке фальшування.

З київським походом 1018 р. й наступним короткочасним завоюванням Перемишля, яке стало першим реальним, недовготривалим за часом підпорядкуванням міста над Сяном польським володарям, уже традиційно для польської літератури пов’язано також появу ротонди при палаці на замку як найстаршої місцевої сакральної споруди – “o jednoznacznie zachodniej proveniencji” (с. 166). Втім, наголошене з таким переконанням (хоча й без будь-яких доказів) західне походження замкової ротонди засноване винятково на все тому ж аргументі місії Болеслава Хороброго, при цьому – показово – водночас визнається: “Trudny do określenia jest czas użytkowania rotundy i palatium” (с. 185). Прийняте походження заперечує уже сама техніка мурування не на гіпсовому, як у всіх знаних досі ротондах, споруджених на території Польщі, а вапняному розчині¹⁴. У збірнику з цього приводу стверджено: “Zaprawa wapienno-piaskowa (підкреслено – В. А.), którą wiązano mury budowli przemyskich, poprzez domieszke drobin polepy przejawia pewne podobieństwo do przedromańskich zapraw (głównie gipsowych) (підкреслено – В. А.) z Ostrowa Lednickiego i Wawelu” (с. 241). Однак для не наперед зацікавленого в

¹⁴ Діба Ю. Фундації Богородичних храмів-ротонд у Кракові та Перемишлі у контексті центральноєвропейських міждержавних зв’язків середини XI століт-

тя // Записки Наукового товариства імені Шевченка (далі – ЗНТШ). – Львів, 2005. – Т. 249. – С. 45–52, 103; Його ж. Найстарша архітектурна спадщина... – С. 257.

результаті сприйняття очевидна принципова різниця складу будівельного розчину вказує на різні будівельні традиції й безпідставність віднесення найстаршого перемишльського архітектурного ансамблю до польської шкли будівництва. Під цим оглядом є очевидною винятковість перемишльської замкової ротонди на тлі польських та відповідність у їх колі самотньому чотириконхові у Кракові на Вавелі. Спорудження такої монументальної коштовної будівлі на віддаленій, непевній під оглядом належності території сприймається мало правдоподібним. До того, як справедливо наголошено, ротонда має вхід з двору, *czego nie obserwuje się w żadnym innym zespole, w którym występuje ściśle sprzężenie obu budowli*" (с. 185). Новіші дослідження показують краківський чотириконх результатом угорських зв'язків – перебування у Польщі між 1031–1048 рр. у вигнанні угорського короля Бели І, а перемишльську замкову ротонду – вірогідним слідом активності на місцевому ґрунті його зятя, князя Ростислава Володимировича¹⁵. Така пропозиція здатна додатково поєднати особливості обох виразно споріднених будівель вірогідними обставинами їх виникнення. Досить правдоподібне князювання Ростислава Володимировича в Перемишлі між 1056–1064 рр. також дає змогу продовжити статус Перемишля як княжої столиці, визнаний у збірнику щойно від 80-х років – від часів князя Рюрика, а від 1092 р. – Володара (с. 57). Хоча водночас при цьому відзначено невдалу спробу останнього відвоювати Перемишль наприкінці 1083 р. чи на початку наступного року від князя Ярополка Ізяславовича (с. 57). Пригаданий цілком побіжно, останній чомусь зовсім випав з перемишльського княжого пантеону.

Очевидною є також послідовна фальсифікація релігійного життя у "єдиному потоці", який вливається... винятково до польської традиції. "Od czasów Wołodara Przemyśl znajdował się w kręgu kultury bizantyńsko-słowiańskiej, bowiem większość jego mieszkańców należała do Kościoła prawosławnego" (с. 23). А як мало бути з місцевою культурою ціле попереднє століття від часів святого Володимира Великого, навіть якщо упродовж цього часу нібито й доходило до можливої недовготривалої "полонізації"? З появою князя під кінець XI ст. "większość mieszkańców" мала перейти до православної традиції? До того було інакше? Як такий "перехід" сприймати в колі історичних реалій? Найочевидніше, цілком "жартівливий" виклад послідовно спрямований на заперечення ширшої можливості давнішої непольської присутності на місцевому ґрунті. Водночас щодо часів князя також стверджується, що власне тоді, зокрема, в Перемишлі "zaczęły kształtować się społeczności wielowyznaniowe i wieloetniczne, czyli wielokulturowe" (с. 23). Чим саме його часи мали так прислужитися на відповідному поприщі – здогадатися навряд чи вдасться. Проте ніяк не випадало б згоджуватися з поглядом нібито елементів чогось подібного раніше не мало бути зовсім. Таку можливість, зрештою, заперечують самі очевидні зусилля, спрямовані на доведення руського проникнення у нібито кардинально відмінне середовище.

¹⁵ Дуба Ю. Фундації Богородичних храмів-ротонд... – С. 35–104.

Через сталу поставу щодо неї східнохристиянська традиція постійно подається явищем достатньо екзотичним, одним із прикладів чого є, зокрема, трактування енкалпійонів – “...dwuczęściowe relikwiarze, noszone przez duchowieństwo (підкреслено – В. А.)” (с. 167). Такою ж – але виразно рукотворною екзотикою, відповідно до чималого набору тлумачень з-поза властивого історичного кола, виявляється для авторів тому уся чужорідна для них, не потрібна східнохристиянська присутність, призначена єдино для прикраслення тріумфу польськості на місцевому ґрунті. з відзначеною послідовною фальсифікацією релігійного життя у “єдиному потоці”. Найочевидніше, виклад мало зосереджений на змісті сказаного, а послідовно спрямований на заперечення навіть можливості непольської присутності на місцевому ґрунті. Якою ціною цього досягається – показано вже неодноразово.

Як ціну, так і спрямування зазначеного висновку видно також із наступного твердження: “Nowy etap w dziejach Kościoła przemyskiego rozpoczyna budowa cerkwi romańskiej w grodzie na Wzgórzu Zamkowym”. “Według Długosza jej fundatorem w 1119 r. był książę Wołodar” (с. 166). Сам історик, переказуючи інформацію втраченого перемишльського джерела, з відповідного приводу писав винятково про поховання 19 березня 1124 р. князя у спорудженій його заходами церкві, яку сам заклав¹⁶. Оскільки в польській традиції, як і свідченні Яна Длугоша, вжито поняття “коścioла”, постає повторений за польським хроністом безперечний курйоз, за яким князь “zostaje pochowany w Przemyślu w kościele (виділено – В. А.) św. Jana, który sam ufundował” (с. 60). До “dziejów Kościoła przemyskiego” будівництво замкової церкви, як уже відзначалося, закономірно не здатне мати жодного стосунку. Однак історію міста рецензоване видання викладає насамперед у польському інтересі незалежно, як переконує і привласнення церкви князя Володара, від її реального наповнення, по-господарському попутньо прихоплюючи факти і явища, до пожаданого контексту найочевидніше не належні.

Водночас незмінно перебільшується присутність католиків – аж до наведеного визнання, “że w grodzie przemyskim za panowania Mieszka I funkcjonował już drewniany kościółek”... без “dowodów materialnych” (с. 101). Наголошені спершу “przypadki stałego pobytu katolików” уже за часів князя Володара (с. 73) фактично виведено винятково від тлумачення імені Говен одинокі звенигородської берестяної грамоти, провадять до наступного визнанням їх уже “меншістю” (с. 74). Далі на ту ж тему не менш послідовно стверджується стосовно гаданого другого польського зайняття Перемишля у 1135 р. “napływ katolików i tworzenie dla nich stałych placówek duszpasterskich z własnymi kościołami czy kaplicami to zjawiska, które w ciągu kilku lat (підкреслено – В. А.) mogły osiągnąć znaczne nasilenie” (с. 81). Короткотривалість тек яскраво описаного можливого процесу робить очевидно проблематичним “tworzenie... stałych placówek duszpasterskich z własnymi kościołami czy kaplicami”. На такій проблематичності виразно наголошує відсутність згодом будь-яких слідів цієї діяльності – настільки очевидна, що

¹⁶ Długosz J. Roczniki czyli kroniki sław-

nego Królestwa Polskiego. – Warszawa, 1969. – Ks. 3–4. – S. 370.

навіть через два століття після неї та пів століття від приєднання міста до Польщі й уже після появи в ньому латинської єпископської кафедри місцеві костельні структури репрезентують щонайбільше кафедральний і парафіяльний костьоли (!) та два новозаснованих монастирських¹⁷. Розмірковуючи над широкими можливостями цього семирічного періоду, автор впав ще й в очевидний “злочин”, закладаючи вірогідність, “*że w Przemyślu między 1135 a 1142 rokiem wzniesiono pierwszą świątynię katolicką*”, якою мала бути ротонда святого Миколая (с. 81). Це визнано всупереч послідовно витриманій усій польській традиції, як зазначалося, свято переконаний у “першості” ротонди при палаці на замку, нібито спорудженої ще при попередньому польському, так само короткочасному владарюванні над містом між 1018–1030 рр.

Не менш вимовний приклад – знову ж таки тільки пожаданого – місцевого католицизму “*romańska rotunda św. Mikołaja... Świątynia ta powstała być może na przełomie XII i XIII w. i pełniła rolę kościoła parafialnego, a także biskupiego* (підкреслено – В. А.)” (с. 167). Здогад сам по собі не переконливіший від попереднього. За так настійливо перебільшення присутності польськатолицького елемента, закономірно, не сприймається й наведене визнання про “*...wpływy Kościoła rzymskokatolickiego kierowanego przez biskupa Gierarda w Opatowie*” (с. 167). При цьому неминуче виникає питання щодо впливів з Опатова за щойно ствердженої нібито мережі “*...stałych placówek duszpasterskich z własnymi kościołami czy kaplicami*” уже за століття до того? Звичайно, тут не просто виразна неузгодженість, а й захоплення важливою цитатою (“хоть щось” за безперечної малочисельності реальних слідів перемишльського католицизму з-перед приєднання міста до Польщі в середині XIV ст.).

Уже перед 1345 р. в Перемишлі нібито мало існувати єпископство, підпорядковане безпосередньо Римові¹⁸, проте до його реального функціонування не дійшло (с. 45). Набір глибоко гіпотетичних передбачень вибудовує поодинокі сходинки до відзначеного подажаного тріумфу католицизму з утворенням у 1378 р. єпископської кафедри. Оскільки відповідна фраза претендує на підсумок історії усього перемишльського християнства, випало б нагадати інший, цілком самостійний некатолицький його аспект, якому в руслі уже відзначеного єдиного потоку місця, закономірно не знайшлося. Проте католицький тріумф не лише зацікавлено замовчує, безперечно, не до порівняння ширшу на місцевому ґрунті православну традицію, а й

¹⁷ Див.: *Krochmal J., Kiryk F. Stosunki wyznaniowe (1375–1500) // Dzieje Przemyśla... – T. 1, cz. 2. – S. 158.*

¹⁸ Стверджуючи це, автор відкликався до власної публікації про певний епізод... з історії жидівської спільноти в місті. Це безперечна помилка. Очевидно, мався на увазі інший текст, проте, як можна здогадатися, ним є вказаний далі в переліку літератури неопублікований рукопис. На чому засновано твердження про перемишльське єпископство з-перед

1345 р. – з’ясувати не вдалося. Нагадаємо, що найстарші наведені в літературі відомості про двох перемишльських єпископів належать до 1350-х років. Їх зберегли папські булли, втім номінаційні, проте до утворення та реального функціонування кафедри тоді не дійшло: *Krochmal J., Kiryk F. Stosunki wyznaniowe... – S. 155–156.* Звичайно, в цьому теж не можна не побачити відсилання до справжньої історії перемишльського католицизму.

відзначені угорські історію початки перемишльської біскупської кафедри. Що ж до успіхів католицької традиції у Перемишлі, то, окрім наведеної статистики костьолів, найкраще їх показує аргумент (треба пам'ятати – однозначно зацікавлених) любуських єпископів, владі яких підлягали католики на новоприєднаних до Польщі землях галицької спадщини. Вони заперечували наміри закладення тут чотирьох єпископств, втім перемишльського, з огляду на малочисельність місцевих католиків¹⁹. На загал цьому відповідають також наведені відомості про тогочасні перемишльські костьоли, яких, за визнанням сучасних польських дослідників церковного життя міста, нагадаємо, на початковому етапі функціонування єпархії було тільки три разом з катедрою, втім два монастирських. Отже, попри всі зацікавлені намагання сучасних польських авторів зобразити Перемишль споконвічно католицьким містом, ширше утвердження католицизму на місцевому ґрунті, як і водночас польськості, розпочалося щойно від істотної зміни зовнішніх умов за правління короля Владислава II Ягайла.

Спосіб форсування враження католицької присутності за давніших часів яскраво засвідчує цілий підбір залучених здогадів стосовно перемишльської замкової церкви – пізнішого собору – аж до... неприйняття наведеної докладної джерельної дати її спорудження (*terminus ante quem*). Доходить до визнань цілком анекдотичних, на зразок твердження: “Co do lokalizacji w obrębie grodu nie ma raczej wątpliwości, ale nie sposób rozstrząsać – bez wystarczającej bazy źródłowej – czy znane dzięki badaniom archeologicznym relikty budowli sakralnej na późniejszym Zamku rzeczywiście pochodzą z czasów Wołodara” (с. 69). Але якщо ті явно “непотрібні” релікти не ідентичні, то чим вони тоді є? Нерозпізнаним об'єктом на невеликому замковому подвір'ї, де археологічні дослідження досі не зуміли віднайти слідів... княжої церкви – пізнішого собору й у 1412–1460 рр. латинської катедри? Чи може немає ніякого невидимки й усе сходиться у добре знаній, проте вочевидь небажаній у нинішньому Перемишлі комбінації? Як тоді трактувати такі й подібні сумніви та заперечення? В іншому місці церква визнається “zapewne” об'єктом по князеві (с. 11). Механізм творення пропонованих домислів щодо собору показує хоча б наступне твердження: “Przypuszczalnie funkcjonowała ona od XII do XV w.” (с. 102). Однак для чого тут припущення, коли достеменно відомо про існування навесні 1124 р. та зруйнування – вресі, неодноразово стверджене на сторінках рецензованої книги – в 1461 р.? Водночас далі йдеться про припинення функціонування цвинтаря на Засянні “w drugiej połowie lub pod koniec XII w.” – в час щойно “rozproszczenia budowy cerkwi księcia Wołodara na Wzgórzu Zamkowym” (с. 164) та нібито у зв'язку з нею. В іншому місці датоване близько середини XII ст. підсипання терену замку визнано таким, “...co najpewniej wiązało się z budową cerkwi Wołodara” (с. 182). Водночас на підставі “nielicznych fragmentów ceramiki, uzyskanych z eksploracji warstwy zaprawy” будівлю датовано “od połowy do końca XII w.” (с. 249). Цю ж дату вжито і в таблиці з зіставленням археологічних шарів (с. 252–253). Щойно початок XIII ст. подано з огляду на “cechi

¹⁹ Krochmal J., Kiryk F. Stosunki wyznaniowe... – S. 156.

stylistyczne” й план (с. 249). При цьому водночас стверджено відсутність докладнішого опрацювання матеріалів проведеного археологічного дослідження церкви (с. 249).

Настільки вільна інтерпретація об'єктів датованих закономірно висуває запитання: як сприймати пропоновані тією ж щедрою рукою визначення інших, позбавлених докладного, певного датування?

Не менше, ніж замковій ротонді, на інтерпретації “поталанило” й ротонді святого Миколая. Для “народового” бачення як православний з походження храм вона так само не надавалася зовсім, тому й стала об'єктом якнайвідважніших домислів щодо часу появи.

Вперше Миколаївська ротонда постає на сторінках збірника в контексті найстаршої торгової площі, місце якої відзначено “może raczej u stóp grodu, na obszarze ewentualnej osady, w obrębie której została później zbudowana świątynia *katolicka* (підкреслено – В. А.) pod wezwaniem św. Mikołaja, uznawanego w Europie Zachodniej za patrona przede wszystkim kupców” (с. 72–73). Принагідно варто нагадати, що патрунування над купцями на православному Сході за святим визнавалося ніяк не менше. Розмірковуючи далі над “широкими можливостями” семирічного періоду другого (й навіть не цілком певного) приєднання міста до Польщі, автор, як уже зазначалося, впав в очевидний “злочин”, закладаючи вірогідність, “że w Przemyślu między 1135 a 1142 rokiem wzniesiono pierwszą świątynię *katolicką*”, якою мала бути ротонда святого Миколая. Правда, це тільки перша серед цілого набору запропонованих гаданих дат. “...prawdopodobnie na przełomie XII i XIII lub na początku XIII w., w miejscu osady (sic!) wzniesiono z kamiennych ciosów, romańską rotundę św. Mikołaja, którą okalał cmentarz przykościelny” (с. 107). “Wskazaniem na jej istnienie była wzmianka źródłowa w dokumencie Lwa Daniłowicza (1264–1301), mówiąca o istnieniu w Przemyślu *kościola* (підкреслено – В. А.) kamiennego pod wezwaniem św. Mikołaja” (с. 151). За визнанням Збігнева П'яновського, “...brak jest tego typu założeń w budownictwie Rusi Kijowskiej i w krajach południowych, co wskazuje, że inspiracji dla powstania budowli przemyskiej należy poszukiwać w kręgu architektury zachodniej” (с. 152). Далі запропоновано бачити “związek warsztatowy... świątyni z realizatorami *kościola* (підкреслено – В. А.) katedralnego w Kryłosie pod Haliczem” – Успенського собору в Галичі (с. 152), хоч і не вказано, в чому він мав би виявлятися. Тобто, тут споруду датовано другою половиною XII ст. Відзначений для XIII ст. “вплив з Опатова” дав ще одну інтерпретацію: “U podnóża Wzgórza Zamkowego powstaje romańska rotunda św. Mikołaja... Świątynia ta powstała być może na przełomie XII i XIII w. i pełniła rolę *kościola* parafialnego, a także biskupiego” (с. 167). Водночас вона фігурує і як “romański *kościółek* (підкреслено – В. А.) św. Mikołaja” поряд з уже “костюлом” святих Петра і Павла (с. 168), знаним, однак, як “mały *kościół*” і “mały *kościółek*”²⁰.

У підсумуванні різнорідних, як стверджено, датувань несподівано визнано: “Rotunda byłaby zatem współczesna cerkwi Wołodara na Wzgórzu Zamkowym”

²⁰ Krochmal J., Kiryk F. Stosunki wyznaniowe... – S. 158, 159.

(с. 153), що означає найвірогідніше походження храму цього разу найраніше з усіх наведених у виданні – ще навіть з-перед середини 1120-х років.

Пропагуючи на такий спосіб погляд стосовно католицького родоводу ротонди, його прихильники не дуже розглядаючись, не побачили очевидної незручності в найголовнішому – що за такої інтерпретації середмістя княжої столиці... позбавлене церкви. Окрім того, коли Миколаївська ротонда від самого початку справді функціонувала як католицький храм, то чим пояснити нібито визнану передачу його католикам згідно з документом князя Лева? Як католицький храм у його тексті ротонда фігурує саме в такому цілком конкретному значенні, а не католицький взагалі, у чому поклика на переконати наведена цитата з опублікованих розмірковувань. Зрештою, згідно з документом, перехід ротонди до католиків мав відбутися ще перед початком XIII ст. Чому після 1390 р. дійшло до її “odzyskania”²¹? Є очевидним, що усі наявні виклади польських авторів – винятково патріотичні візії, не засновані на переконливих аргументах. Саме тому для них неприйнятні ані знайдені при ротонді енкаліпсії²² – їх новіша польська література одноставно замовчує (рецензований збірник також підтримав цю народову традицію), ні її спорудження із залученням візантійської системи мір – візантійської стопи. Останнє просто не визнається²³ – послідовно народове бачення категорично не сприймає його як явище²⁴. При цьому заперечується не тільки один окремих факт, а й відповідний аспект досвіду європейської історії архітектури, на якому засноване запропоноване тлумачення. Втім, потрачені зусилля навіть “від протилежного” доводять, що так старанно притулена до латинської традиції перемишльська Миколаївська ротонда з походження є церквою й перейшла до католиків, очевидно, справді щойно за часів функціонування єпископства.

Сам перехід у літературі традиційно пов’язують з документом князя Лева, який раніше не аналізували в контексті описаної в ньому ситуації. Оскільки йшлося про міський соборний храм, акт зберігав донедавна не зауважену очевидну нез’ясовану інтригу. Видлучення з підпорядкування місцевого владика головного храму міста й відступлення його католикам – явище не тільки виняткове, а й водночас без можливого логічного пояснення у церковній практиці. Тому закономірними видаються застереження щодо самого документу та збереженого в копії 1471 р. його тексту, сприйнятих у звичному досі тлумаченні. Очевидно, слухними є докази львівського дослідника Ігора Мицька, який потрактував обляту як сфальсифікований оригінальний привілей князя на продаж перемишльського в’їтвіства. Оскільки в 1470 р. перемишльський владика отримав королівське підтвердження на ґрунті, належні до церкви святого Миколая, наступного року з’явилася облята княжої грамоти, до тексту якої вписано нелогічну в

²¹ Ibidem. – С. 158–159, 160.

²² Pietrusińska M. Katalog i bibliografia zabytków // Dzieje sztuki polskiej. – Warszawa, 1971. – Т. 1. – С. 751.

²³ Діба Ю. Архітектура ротонди св. Миколая в Перемишлі // Дрогобицький

краєзнавчий збірник. – Дрогобич, 2002. – Вип. 6. – С. 69–70; Його ж. Українські храми-ротонди X – першої половини XIV століть. – Львів, 2005. – С. 77.

²⁴ Див.: Діба Ю. Найстарша архітектурна спадщина... – С. 255–256.

реаліях княжого Перемишля вказівку на продаж разом з вийтвіством міського соборного храму²⁵. Не буде зайвим також відзначити, що пізніші джерела, вже польського періоду історії міста, як твердять нинішні польські дослідники, досить плутано викладають відомості про найдавніші перемишльські костьоли та їх посвячення, втім і костьол святого Миколая²⁶. Однак при цьому виразно стверджується про перехід ротонди святого Миколая до католиків, як зазначалося, щойно з початком 1390-х років. Очевидно, відповідна не зафіксована в доступних нині джерелах ситуація випередила інший аналогічний факт з історії українського Перемишля, коли в 1412 р. за королівським розпорядженням католикам було передано собор, який знаходився в ансамблі замку. Коли врахувати ще також стверджений у виданні перехід до домініканців у 1460-х роках церкви святої Варвари, постає виразний ланцюжок заходів полонізації і католизації міста цілеспрямованими зусиллями його нових господарів.

Окремо випадає виділити тлумачення сюжетів про перемишльські церкви. Розлого викладене намагання довести походження назви передміської дільниці Вовче (польськ.: Wilcze) від “переробленої, може, за польським зразком”, назви оливи – елей (с. 74–76) (так ніби поняття елей – винятково польська знахідка) небагато спільного з історією мати може. Походження назви чернігівського Єлецького монастиря від його святині – ікони Богородиці, знайденої на ялині й звідси названої Єлецькою, навряд чи випадає підважувати, хоч сама історія збереглася у записі щойно XVII ст. Натомість назва Вовче ніяк не виводиться від елею, оскільки джерельні записи про “попа велецького” означають тільки те, що дає буквально їх прочитання, – священика церкви на Вовчу, тобто з Вовча і не інакше як у цьому сенсі “велецького”. Намагання тлумачити запис як “в-елецкий” засноване на зовсім вже “еластичному” підході до мовних норм...

Не може бути прийняте твердження про зникнення між 1446 і 1480 р. церкви святої Варвари (с. 76). Викладена в збірнику новіша традиція стверджує, що її перейняли домініканці, а згадка про неї як частково муровану (с. 76) здатна вказати, що в основі будівлі могла бути ще одна не зафіксована досі на місцевому ґрунті ротонда княжої доби²⁷, до якої згодом задля розширення приєднали дерев'яні добудови. Прикладом такої споруди з найближчих околиць Перемишля є Троїцька церква в Нижанковичах із вівтарем-ротондою, яку датують зламом XIII–XIV ст.²⁸

На окрему увагу заслуговують відомості про церкву святих Кузьми і Дем'яна, відзначену в джерелах через священика під 1378 р. Неприйнятним

²⁵ Увагу до цієї невідповідності привернув: Мицько І. Рецензія на книгу: Олег Купчинський. Акти та документи Галицько-Волинського князівства XIII – першої половини XIV століть. Дослідження. Тексти. Львів, 2004. 1283 с. Здано до друку 5 жовтня 2004 року // Старосамбірщина. – Старий Самбір, 2008. – Т. 4. – С. 171–172.

²⁶ Krochmal J., Kiryk F. Stosunki wyznaniowe... – S. 159–160.

²⁷ Підсумок їх вивчення підведено: Дуба Ю. Українські храми-ротонди...

²⁸ Про неї див.: Дуба Ю. Дві маловідомі ротонди княжої доби // Записки Наукового товариства імені Шевченка. – Львів, 2001. – Т. 241. – С. 265–273; Його ж. Українські храми-ротонди... – С. 83, 102.

є трактування її каплицею на підставі тільки того, що в документі 1460 р. вжито термін “oratorium”. Принаймні явища окремих каплиць у такому сенсі давня українська церковна традиція не фіксує. Зовсім бездоказове також намагання віднести церкву аж до часів князя Володара (с. 79). Поява храму в однозначно молодшій стосовно найстаршого історичного ядра частини міста, радше, засвідчує його новіше походження. Тому тут не можна не пригадати того ж посвячення однієї з чотирьох літописних церков Холма²⁹, що провадить до часів князя Данила Романовича – 40–50-х років XIII ст. Можливий тамтешній слід наділений окремою вимовою у контексті не так давно встановленого перенесення на перемишльський ґрунт за часів князя Лева Даниловича холмського варіанту іконографії Покрову Богородиці³⁰. Тому, можливо, в обох випадках випадає вбачати вияв ширшої тенденції. Особливо, коли до них додати ще перемишльську, холмську та львівську церкви святого Миколая біля підніжжя замків.

Прикладом заснованої так само на очевидному непорозумінні безпідставно “широкої” інтерпретації виявляється використання хреста з написами, виконаними в техніці “наведення золотом”, знайденого наприкінці 1911 р. під викорчуванням пнем старого дерева на околиці Яксманич неподалік від Перемишля (Національний музей у Львові імені [митрополита] Андрея Шептицького) – нібито з датою 1181 р. Оскільки королівський привілей 1405 р. стверджував власником частини Яксманич Перемишльське єпископство, автор визнав знахідку належною... “przypuszczalnie do nowego władcy, który w 1181 r. objął rządy w eparchii przemyskiej” (с. 84). Твердження – один з найяскравіших прикладів “безмежних можливостей” інтерпретації і з цього огляду заслуговує докладнішої уваги. Намагання вивести від яксманицького хреста заснування єпископської кафедри за відсутності інших відомостей про неї, зрозуміло, коментарів не потребує. Безпідставне також припущення про можливу значно ранішу, задовго до 1405 р., належність яксманицьких ґрунтів до перемишльської владичої кафедри (с. 84). У 1385 р. Яксманичі (в оригіналі – Iesmenich) разом з сусідніми селами Плешевичами та Поповичами (Plesouich et Popouich), які нині знаходяться по українську сторону кордону, та розташованими біля Судової Вишні Дмитровичами, “ad Castrum Premisl pertinentes et spectantes”, угорська королева Марія надала Joanni de Palugya та його братам, оскільки попередні власники, названі в джерелах Desk et Iwan, не залишили спадкоємців³¹. Новіший дослідник схильний вбачати в першому зі згаданих тут

²⁹ Ипатьевская летопись. – Стб. 845 (Л. 282).

³⁰ Александрович В. Покров Богородиці. Українська середньовічна іконографія (Студії з історії українського мистецтва. – Т. 4). – Львів, 2010. – С. 139–149, 173–179. Нові матеріали до історії холмської покровської іконографії див.: Його ж. Переказ холмської та київської іконографії XIII століття у храмовій іконі Покрову Бого-

родиці початку XVIII століття з церкви в Андронові поблизу Кобрини // Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність. – Львів, 2011. – Вип. 20: Actes testantibus. Ювілейний збірник на пошану Леонтія Войтовича. – С. 55–71.

³¹ Codex diplomaticus Hungariae ecclesiasticus ac civilis / Studio et opera G. Fejer. – Budaë, 1834. – Т. 10, V. 1. – S. 225–226, 261–262.

Дмитра Детька³², що, однак, потребує доказів. Проте очевидно є наявність до 1385 р. давніших власників, які померли без потомків, й перехід села зазначеного року за розпорядженням угорської королеви до нових. Вхідження наданих 1385 р. угорським господарям Яксманич перед 1405 р. до дібр перемишльської владичої кафедри за тогочасної ситуації українського Перемишля пропонує безперечну нерозгадану інтригу. Однак уся побудова навколо яксманицького хреста як одинокої (!) підстави для визнання існування Перемишльського єпископства уже на 1181 р. – цілком фантастична щодо можливих реалій ситуації у її недопустимо облегшеному сприйнятті, винятково “історія, якою вона могла бути”... Втім, автор навіть вважає “своє” єпископство уже... другим. Перше нібито мало виникнути ще з переходом до Перемишля князя Володаря, разом із яким, знову ж таки тільки згодом, мав прибути нібито усунутий єпископ Туторакані (с. 82–83). Запропонована “гадана історія” Перемишльської єпархії з-перед її засвідчених джерелами найстарших реальних сторінок – красномовний приклад того, наскільки засновані на цілком поверхових уявленнях про саму церковну традицію, зовсім “приватні” згоди здатні задомінувати над історією.

Цей найвиразніше поверховий стосунок свідчить водночас про ставлення до української сторони перемишльської історії. Малочисельність її конкретних фактів – у поєднанні із замовчуванням певних невідповідних і з цього огляду для польських авторів неприйнятних – нерідко компенсується ширшими викладами з історії Галицько-Волинської держави. Романові Мстиславовичу автор не упустив нагоди випізнати невдячність Лешкові Білому, якому “osadzenia na tronie halickim zawdzięczał przede wszystkim”. Доказом невдячності є організований проти короля похід, під час якого князь загинув (с. 85). Ця версія заснована на переказі відповідного сюжету хроніки Я. Длугоша, де, однак, до 1205 р. віднесено події... щойно 1244 р. Таке об’єднання встановила польська історіографія ще майже три десятиліття тому³³. Втім, “дуже потрібна” відверто антиукраїнська байка переважила навіть над здобутками власної наукової традиції...

Прикладом своєрідної настанови є також твердження, нібито після смерті короля Данила Романовича 1264 р. владу в Галицько-Волинській державі перейняв його брат Василько (с. 89), що не відповідає загальновідомим історичним фактам. Показово також, що розділ про часи Романовичів немало відходить від власне перемишльської ситуації й насамперед переповідає загальновідомі факти історії Галицько-Волинської держави, “забуваючи” не тільки Перемишль, а й довготривале, понад піввікове правління

³² Волощук М. Проблема васальної залежності Дмитра Детька від угорського короля Людовіка I // Княжа доба: історія і культура. – Львів, 2012. – Вип. 6. – С. 274.

³³ Див.: Labuda G. Zaginiona kronika z pierwszej połowy XIII wieku w Rocznikach Królestwa Polskiego Jana Długosza. Próba rekonstrukcji. – Poznań, 1983. – S. 34–35, 145, 148–149. Найновішу версію історії

походу див.: Майоров А. В. Князь Роман Мстиславич: володар, воїн, дипломат. – Біла Церква, 2011. – Т. 1. – С. 141–178; Его же. Русь, Византия и Западная Европа. Из истории внешнеполитических и культурных связей XIII–XIII вв. (Studiorum Slavicorum Orbis. – Т. 1). – Санкт-Петербург, 2011. – С. 126–162.

у його регіоні князя Лева Даниловича. З нього зі знаним уже добором уваги удостоївся тільки спільний з татарами напад на Польщу 1280 р. та численні фальсифікати грамот, пригадані в короткій нотатці³⁴. Огляд останнього періоду історії Галицько-Волинського князівства так само укладено поза перемишльським контекстом – тут навіть не згадано документу князя Лева з фрагментом про ротонду святого Миколая (с. 89–90). Втім, це вияв виразної ширшої тенденції, за якої перемишльські князі хіба що принагідно з'являються на сторінках видання, незмінно виступаючи винятково в контексті опису певних подій. За тією ж закономірністю, поза короткою згадкою про першого з них, не присутні також і місцеві владики.

Як один з виявів ширшої тенденції знане наставлення не менш очевидно виявляють і коментарі до поширення енколпіонів на теренах нинішньої Польщі. З одного боку стверджено, нібито: “Ich rozrzut w obecnych granicach Polski ogranicza się zasadniczo do dawnej strefy prawosławnej czyli zachodnich peryferii Rusi Kijowskiej” (с. 148). Хоча опрацьована географія знахідок у Польщі природно вказує на них і поза описаним на такий спосіб тереном. З цим твердженням, однак, ніяк не узгоджується подане тут же наступне визнання: “Szeroki zasięg terytorialny enkolpionów tłumaczy się migracjami ludności wywołanymi inwazją Tatarów” (с. 148). Втім, погляд нібито відповідну географію мали визначати винятково міграції, викликані татарським нашествям, найвиразніше виводиться від взятого на себе обов'язку всемірного посилення тієї ж домінуючої ідеї “прапольськості” відповідних тренів. В основі цього твердження – ті ж “кочівники” та заперечення наявності тут осілого населення київської культурно-історичної орієнтації. Окрім того, очевидно є ще й нова хронологічна хитрість, оскільки енколпіони продукували, як відомо, здебільшого ще перед монгольським нашествям, тому вони ніяк не мали поширюватися винятково після нього, що пропонує знайомий уже детектив від виразного одностороннього зацікавлення.

Втім, це, звичайно, тільки одинокий приклад загальної позиції у винятково болючій для багатьох польських авторів проблемі української присутності на перемишльському ґрунті. Вище на численних фактах показано, як із нічого, або майже нічого систематично виникала польська присутність у місті. До української сторони ставлення, закономірно, діаметрально протилежне. Приєднані в 981 р. до Києва перемишльські “ляхи”, вони ж “лендзяни”, природно, мали б підпадати під поступову “рутенізацію” у сенсі прищеплення на приєднаній території перенесених з Києва певних норм тамтешнього осередку – питомої русі. Очевидно, що чинником цього процесу не могли виступати нібито винятково княжий намісник з Києва та військовий гарнізон (с. 54). Явище об'єктивно мусило бути наділене ширшим

³⁴ Істотне розширення уявлення про епоху князя Лева приносять найновіші відкриття з мистецької сфери. Щойно останнім часом встановлено, що переважна більшість заново відкритих найдавніших західноукраїнських ікон на-

лежать до перемишльської спадщини його доби: *Александрович В.* Ікони часів князя Лева Даниловича // Україна в Центрально-Східній Європі (з найдавніших часів до кінця XVIII ст.). – Київ, 2012 (друкується).

контекстом, тим більше, що як на просторі між Києвом та Перемишлем, так і на найближчих теренах на схід від Перемишля пролягала, далеко не пуста. “Пустелею” ця територія є винятково в польському інтересі для окремих спеціально наставлених польських авторів. Якщо б потрібні були на заперечення рукотворної пустині ще й джерельні докази, то можна подати згадану самотню досі для регіону берестяну грамоту зі Звенигорода неподалік від Львова з очевидним перемишльським контекстом, використану в тексті послідовно в званому “народовому”, потрібному тлумаченні. Втім, руське проникнення об’єктивно ніяк не могло бути винятково справою урядової адміністрації київського походження та свідченням нібито тільки привнесеної на місцевий ґрунт традиції, експансії. Ситуація виразно вимагає визнання очевидної “руськості” Перемишля, на яку, однак, що уже неодноразово показано, накладено якнайсуворіше “табу”.

Уже відзначалося поширення на місцевому ґрунті також християнської традиції київського зразка. Проте автори аналізованого видання не визнають її категорично, що виявляється чи не... найдієвішим аргументом на користь колонізації відповідних теренів, з реальними історичними фактами якої, як ми бачили, цілком очевидні проблеми. Покажемо їх прикладом є й наступне красномовне визнання: “Od czasów Wołodara Przemyśl znajdował się w kręgu kultury bizantyńsko-słowiańskiej, bowiem większość jego mieszkańców należała do Kościoła prawosławnego” (с. 23). А як мало бути з тією ж культурою ціле попереднє століття від часів святого Володимира Великого, навіть якщо упродовж цього часу й доходило до недовготривалої “колонізації”? Втім, у наведеній цитаті можна спостерегти навіть відступ від “народової домовленості” внаслідок визнання знаходження міста, як стверджено, “w kręgu kultury bizantyńsko-słowiańskiej” – це аби не вказати конкретно на Київ та місцевий історичний варіант спільної східнохристиянської традиції. Так вибудувана фразеологія, безперечно, заснована на замовчуванні небажаного. Найочевидніше, виклад намагається будь-якою ціною заперечити саму можливість непольської присутності на місцевому ґрунті. На власну потребу це нібито вдалося. Але як сприймати такий успіх, маючи, зокрема, цілий ряд церков на тлі очевидної відсутності костелів? Знаючи безперервне функціонування від першої половини 1220-х років владичої кафедри й маючи її автентичні пам’ятки – не тільки собор, який окремим авторам тому вдалося не побачити чи майже не побачити, як і, зрештою, перемишльських єпископів, а й Архирейський Службеник першого перемишльського владика Антонія (Москва, Державний історичний музей)³⁵. Зіставлення, цілком очевидно, теж випадає не на користь предків зацікавлених нинішніх господарів міста.

За актуальної дослідницької ситуації при очевидній обмеженості здебільшого давно відкритих писемних джерел у студіях над найдавнішим Перемишлем особливого значення прибирає археологічний їх аспект.

³⁵ Перемишльське походження рукопису ідентифіковано: Пуцко В. Давньоруські писемність і книга у візантій-

сько-слов’янському світі // Європейське відродження та українська література XIV–XVIII ст. – Київ, 1993. – С. 45.

Однак опрацювання поодиноких опублікованих текстів переконує, що на них відобразилися не тільки зовнішні, а й внутрішні чинники. Зіставлення наведених матеріалів здебільшого показує, що у переважній більшості випадків – навіть на найважливіших об'єктах – археологічні дослідження, як правило, не доводилися до кінця, а також не мали необхідного документального супроводу в належно опрацьованій документації. Окрім того, такі матеріали згодом, бувало, втрачалися (втім, очевидно, також нищилися свідомо). Недоліки документації супроводить очевидна недопустима довільність у трактуванні знахідок. Нерідко в публікаціях висувалися поєрки, позбавлені належного наукового опрацювання припущення виразно “ідейного” забарвлення, що далі переходили до літератури як твердо встановлені факти. Оскільки при археологічних дослідженнях працювали фахівці, очевидні недоліки результатів, як, наприклад, триразова (!) зміна після кожного нового розкриття трактування замкової ротонди, вказують ніяк не на об'єктивні труднощі. Від'ємні сторони перемишльської археології поодинокі тексти засвідчують неодноразово. Зрештою, видно це і без коментарів. Так, наприклад, жодна з двох експедицій, які відкрили частини цвинтаря на замковому подвір'ї, “...nie przedstawiła pełnego inwentarza u opisów grobów” (с. 157). У переліку місць археологічних відкриттів при вул. Яна Матеїка, 7а відзначено “...róžnośredniowieczne pochówki szkieletowe...” (с. 106). Натомість в іншому місці вони ж фігурують як “...wiele pochówków szkieletowych z okresu różnośredniowiecznego, stanowiących fragment cmentarzyska o wyraźnym przykościelnym charakterze”, що мало би вказувати на церкву (с. 150). Окремі подібні приклади вже наводилися при розгляді поодиноких аспектів цього підсумкового за жанром видання. Найдокладніше відповідний контекст постає з ретельно проаналізованого комплексу відомостей до вивчення замкової церкви (собору) на підставі документації археологічних робіт та речових знахідок. Фактично відповідні матеріали не тільки не відповідають загальноприйнятим вимогам до археологічної документації, але й виявилися немалою мірою втраченими чи знищеними. Внаслідок цього вони не завжди придатні для повноцінного наукового аналізу як окремий археологічний комплекс, тому нерідко не здатні служити вивченню й осмисленню самого об'єкту.

До очевидних виявів постави поодиноких осіб, у різний час причетних до археологічного дослідження Перемишля, належить також свідоме фальшування отриманих результатів через замовчування певних відкриттів чи їх метрики. Уже привернуто увагу до ігнорування енкалпійнів, свого часу віднайдених і задокументованих при ротонді святого Миколая. Відзначена відсутність повної документації поховань при соборі на замку, можливо, також – наслідок тієї ж тенденції. Тому є цілком очевидним, що за такого наставлення певні знахідки можуть не фіксуватися взагалі, або ж відзначатися поза справжнім контекстом віднайдення. Це усуває речові підстави для “небажаних” висновків й водночас готує ґрунт для “пожаданих” інтерпретацій, що, зокрема, виразно засвідчив широкий спектр завідомо заснованих на позаджерельних міркуваннях зусиль, спрямованих

на трактування ротонди святого Миколая. Цілком очевидно, що справа не тільки у мимохідь згаданому (с. 179, 180) адміністративному примусі. Той чинник, який свого часу змушував окремих носіїв наукової свідомості кричати про непотрібність відкриття чужої традиції анітрохи не зістарівся, а тільки вдається до “європеїзованих” засобів реалізації переконань, або ж діє не так відверто на поверхні. Тому “Przemysł wczesnośredniowieczny” має небагато спільного з реальною історією міста за період від його появи на історичній арені до включення у середині XIV ст. до складу Польського королівства. Точніше, у досить часто неоправдано перебільшеному викладі, а то й зовсім позбавленій підстав інтерпретації показано насамперед польську сторону історії з виразним послідовним применшенням ніби не дуже й існуючої “іншої”, нерідко суцільним її нерозумінням та цілеспрямованим запереченням. Причому “господарі” як не гребують засобами у ставленні до автентичних свідчень історії, так само впевнено чуються і в її інтерпретації у потрібному руслі. Навіть, коли вдаються до способів очевидно анекдотичних.

Водночас доводиться мати на увазі, що сталим чинником обмеження можливості досліджень на терені Перемишля залишається в останні десятиліття уже не так відверте, як у 1960-х роках, проте не менш очевидне, як доводить немало текстів аналізованого тому, прагнення, як свого часу відвертіше твердилося, “...do ograniczenia obcej “obecności na swoim terytorium” (с. 180). Внаслідок цього, зокрема, в 1965 р. силовими методами було припинено дослідження на території замку (с. 179), а згодом дійшло до фактичного цілеспрямованого знищення одного з найважливіших об’єктів Перемишля – церкви князя Володара – пізнішого собору. Про цей дикий факт на сторінках збірника панує згідна мовчанка. Як видно з поодиноких принагідних вказівок, у 1986 р. був намір спорудження пожежної цистерни на території перед замком (с. 185), проте такі роботи на зазначеному терені заборонено (с. 186). Історія виявилася з продовженням: те, що фахівці визнали неможливим на Підзамчі, невдовзі реалізовано на самому замку. У підсумуванні аналізу знахідок з території замкової церкви та відомостей про її відкриття із наголошенням недокладності збережених матеріалів дослідження, що унеможлиблює “...ściślejsze określenie rekonstrukcji” (с. 287) правду щодо цього стверджено одиникий раз: “Jednak uzyskanie bardziej precyzyjnych danych przez dalsze badania może być poważnie utrudnione w związku z wybudowaniem w tej części Wzgórza Zamkowego w latach 80. XX w. zbiornika przeciwpożarowego (с. 287). На початку цього ж абзацу про знищене сказано так: “Na terenie Polski omawiany obiekt jest jedynym znanym reliktem wczesnośredniowiecznej, murowanej cerkwi”... Проте, очевидно, для перемишльського контексту це зовсім окрема тема...

Наведені приклади переконують, що опубліковані тексти схильні немало відходити від загальноприйнятих уявлень про історію, підмінювати її надто приватними розмірковуваннями, які подаються нібито встановленими фактами, а нерідко й нічим не обмеженими візіями. За такої практики заснована на об’єктивному переказі та інтерпретації достовірних

встановлених відомостей історія підмінюється цінованим у колі “соціального замовлення” візіонерством, заснованим нібито на конкретному матеріалі, проте послідовно спотвореному наперед заданим зацікавленим трактуванням і внаслідок цього досить далекому від реального перебігу подій. Наслідки такого підходу посилює специфічна перемишльська ситуація, визначена конечністю утвердження виразно новішого походження ідеї польськості міста та теренів його історичної гравітації. Тому про об’єктивне дослідження, як уже зазначалося, наперед не могло бути й мови. Більшість запропонованих текстів найперше незмінно проводять обов’язкову патріотичну ідею з послідовною перевагою притаманного значній частині польської науки стійкого забарвлення “walki o ziemię”, у Перемишлі, як неодноразово показали події зовсім недавніх літ, надалі ніяк не менше гострої. З цього огляду сприймати перемишльське видання інакше, як новий вияв домінуючої далекої від науки тенденції, не доводиться. Звичайно, це аж ніяк не додає слави польській науці, як мало б бути за задумом ініціаторів серії. При наявності в опублікованому томі немало фактичного матеріалу, запропонована історія Перемишля виявляється однозначно сфальшованою свідомо і відверто, нерідко навіть цілком наївно.

Однак це не найгірше. Найгіршим є те, що послідовно фальшуються також самі матеріальні вияви історичної пам’яті, як є усі підстави здогадуватися, навіть нищиться певна частина її автентичних слідів, які зберігають небажані для нинішніх господарів міста свідчення. Нововиданий том у багатьох текстах прямо чи опосередковано дотримується цієї засади, є її як виразним продовженням, так і новішим прикладом утвердження.

Проте найпоказовішим для вивчення найдавнішого Перемишля надовго залишиться вчинений чверть віку тому акт особливого історичного варварства. Тоді на залишках найстаршої мурованої сакральної споруди міста та регіону – церкви князя Володаря, собору й від 1412 р. катедри – всесильні на той час “хазяї моменту” вибудували пожежну цистерну... Їх не зупинило навіть те, що храм упродовж сорока восьми років був також кафедрою предків нинішніх перемишльських поляків і в ньому знайшли спочинки і декілька перемишльських латинських біскупів...

Не випадає пояснювати, що найреальнішим залишком унікального храму буде пам’ять про те, як новітні вандали, не задумуючись, тупо і цілеспрямовано знищили його безцінні автентичні рештки...

Таких господарів випадало б пожаліти, але чи вони того варті?

Що ж до крикливої позиції “precz z ukraińcami”, якою чи ремінісценціями якої (окремі автори тому до цього галасу, безперечно, не причетні або ж тільки передають його через належність до спільного цеху чи широке цитування відповідних попередніх “наукових здобутків”) переповнені сторінки видання³⁶, то тисячолітня українська історія Перемишля збері-

³⁶ Під цим оглядом у присвяченій Перемишлеві новітній польській літературі збірник, звичайно, далеко не виняток. До найважливіших принципових положень щодо так званого “спірного” співвідно-

шення (в його очевидному історичному розвитку) двох найважливіших національних традицій на ґрунті Перемишля уже випадало вдаватися неодноразово, зокрема, й на конкретних позиціях

гається настільки повно і в так яскравих виявах, що не потребує окремих цілеспрямованих заходів для її захисту. Захищати випадало б наступаючих: надто вже непевно почуваються у місті нинішні господарі, насамперед, звичайно, ті, хто найгостріше маніфестує свої як споконвічні, так і виняткові – права на нього... Зрештою, найкращим свідченням щодо рації у незмінно односторонньо перебільшеній дискусії є акурат засновані на знаній довготривалій традиції відчайдушні багатопланові зусилля новітніх господарів, спрямовані на послідовне ігнорування українського аспекту перемишльської минувшини та намагання її всіляко применшити, якщо вже не вдається довести, що її не було...

Після такого набору зауважень – на вичерпність, звичайно, як завжди в таких ситуаціях, претендувати не випадає – наукова сторона справи не може бути не визнана потерпілою не менше, ніж сам Перемишль. Дослідження одного з важливих історичних осередків східноєвропейського регіону, у певних аспектах його історії навіть визначального для немалих теренів – виявилось заручником завідомо приреченого з наукового огляду “інтересу”, від науки безконечно далекого і з нею категорично несумісного. Так що немало запізнаний – не з вини, зрозуміло, авторів та видавців – ювілейний перемишльський том до тисячоліття Польщі – аж надто своєрідний подарунок на уродини польської державності.

Звичайно, те, що запропоновано у виданні під виглядом історії ранньосередньовічного Перемишля, попри усі відзначені моменти, покликано відіграти й безперечну позитивну роль. Воно буде нагадувати неіснуючу для багатьох його авторів, проте незаперечну для всіх, хто звертається до минулого, очевидну істину:

історикові варто пам'ятати, що історія уже відбулася – без нього!

Інститут українознавства імені Івана Крип'якевича НАН України

польської літератури, присвяченої минулому міста над Сяном. Див.: *Александрович В.* Нотатки до не написаної книги. *Jerzy Motylewicz. Społeczeństwo Przemysła w XVI i XVII wieku.* – Rzeszów: Wy-

dawnictwo Uniwersytetu Rzeszowskiego, 2005. 433 s. // Український археографічний щорічник. Нова серія. – Київ, 2009. – Вип. 13–14. – С. 725–744.